

УДК 159.923.2:14

ВЗАЄМОДОПОВНЮВАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР АКСІОЛОГІЧНОГО Й АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Людмила Рибалко

*Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
вул. Артема, 29, 61002 Харків, Україна*

Розкрито особливості й взаємозв'язок аксіологічного й акмеологічного підходів до проблеми самореалізації особистості, доведено, що реалізація цінностей свідомості, цінностей відношення, цінностей поведінки в системі сприятиме досягненню людиною “акме” – вершини.

Ключові слова: цінності, внутрішні рушійні сили самореалізації, акмеологічний підхід.

З'ясування особливостей аксіологічного й акмеологічного підходів до вивчення проблеми самореалізації особистості, їх взаємодоповнювального характеру зумовлено тенденціями, що наявні в сучасному суспільстві, науці, освіті. По-перше, становлення незалежної демократичної держави в Україні, інтеграція у європейське і світове співтовариство, формування ринкових відносин, реформування вищої освіти передбачають орієнтацію на Людину як найвищу цінність суспільства. У Національній програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності й зміцнення моральних засад суспільства визначено, що Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. По-друге, в умовах перебудови ринку праці, зростання попиту на конкурентоспроможну, мобільну молодь Людина починає усвідомлювати потребу в максимальній реалізації власних здібностей, досягнення певних вершин, вдосконалення здібностей, здобуття кар'єри на сучасному етапі перебудови й оновлення суспільного державного ладу в Україні. По-третє, на зламі століть змінюються цінності, якими людина жила, творила, виховувалася, навчалася. Настав час усвідомлення найвищої цінності – це буття Людини, переоцінки ставлення до неї, створення умов для вибору нею правильних ціннісних орієнтирів у житті, загартування стійкої життєвої позиції, що сприятиме потенційному саморозкриттю, самореалізації, досягненню “акме” – вершини кожною людиною.

Проблему формування ціннісних орієнтацій людини, а особливо молоді, вивчали багато дослідників. Наприклад, цінності громадського, морального, естетичного, трудового виховання досліджували І. Бондаренко,

В. Сагайда, цінності родинного виховання – М. Стельмахович, культурологічний аспект педагогічних цінностей – В. Гриньова, І. Ісаєв, В. Сластьонін. Водночас мало вивчено зміст, сприйняття й засвоєння цінностей в акмеологічному аспекті, не виявлено взаємозв'язок між аксіологічним й акмеологічним підходами до проблеми самореалізації особистості, що має, на нашу думку, взаємодоповнювальний характер.

Ми ставили за мету простежити взаємозв'язок аксіологічного й акмеологічного підходів до проблеми самореалізації особистості, уточнити зміст поняття “цінності”, розглянути акмеологічну позицію щодо сприйняття й засвоєння людиною цінностей як системи, обґрунтувати взаємодоповнювальний характер аксіологічного й акмеологічного підходів до проблеми самореалізації особистості.

Аксіологічний й акмеологічний підходи до вивчення проблеми самореалізації особистості ми розглядаємо з позиції, що людина є найвищою цінністю, кожній людині властива потреба в самореалізації, що є важливою цінністю, та прагнення досягти “акме”, тобто певного ціннісного ідеалу, а цінності свідомості, цінності відношення, цінності поведінки в системі є внутрішніми рушійними силами самореалізації людини як в особистісному, так і в професійному аспектах.

На думку дослідників, зокрема, В. В. Гриньової, суттєвими ознаками поняття “цінність” є здатність задовольняти потреби й інтереси особистості; значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб, інтересів; форма виявлення відносин між суб'єктом і об'єктом, яке виражається за допомогою оцінення; специфічне утворення свідомості; надіндивідуальна реальність, яка не може бути зрозумілою в межах реальності; індивідуальна реальність, її “позитивна” значимість, “привласнення” цінностей.

З метою уточнити поняття “цінність” ми проаналізували висловлювання, які наявні у психолого-педагогічній літературі, й дійшли висновку, що цінності визначають як предмети, явища та їхні властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні тощо) людям певного суспільства або класу та окремій особистості; як засіб задоволення потреб та інтересів особистості; як життєву позицію; як особистісний смисл, ідеї, що спрямовують життя індивіда, установка, ідеали суспільної та особистісної діяльності, що є специфічними утвореннями свідомості й узагальненими уявленнями про блага, яким надають перевагу; як специфічне явище свідомості; як зразок поведінки, діяльності, спілкування в різних сферах життя. Як їхні характеристики дослідники наводять відповідальність за свої дії, широту поглядів, чесність, творчу уяву, вміння відстоювати власні позиції [1; 5; 8]. Отже, є безліч визначень поняття “цінність”, що засвідчує інтерес дослідників до проблеми сприйняття й засвоєння людиною цінностей

та свідчить про багатогранний, багатовимірний, невичерпний характер феномена “цінність”. Однак, на жаль, деякі дослідники ототожнюють поняття “цінність” з предметами, явищами, об’єктами, які впливають на особистість, “привласнення”, формування певних відношень як позитивних, так і негативних, але не акцентують на думці, що найвищою цінністю є Людина, природа якої потребує досконалого дослідження.

У психолого-педагогічній літературі є різні підходи до класифікації цінностей. Зокрема, Н. Ткачова згрупувала цінності на підставі семіотико-етимологічного, логіко-історичного, системно-структурного, культурно-інтервального, науково-гносеологічного, теолого-трансцендентного, ірраціонально-міфічного, суб’єктно-індивідуалістського, етико-біологічного, особистісно-діяльнісного підходів [5, с. 13]. Близькими до акмеологічного підходу є суб’єктно-індивідуалістський та особистісно-діяльнісний. Інші підходи відображають людину як споживача, реалізатора певних цінностей, а не носія особистісних цінностей. Деякі класифікації цінностей фрагментарно відображають акмеологічний аспект досліджуваної проблеми, наприклад, поділ цінностей на дві групи (за методикою М. Рокича); виділені умовні цінності в системі “психологічних захистів” (Т. Яценко) тощо.

Цікавим є екзистенційний погляд А. Ленгле про поняття “цінність”, яке використовують для виявлення й акцентування на тому, що людина глибоко може сприймати, що схоже на благо. На нашу думку, за допомогою цього погляду можна визначити взаємозв’язок аксеологічного й акмеологічного підходів у контексті вивчення проблеми самореалізації особистості. Цікавою позицією екзистенціалістів є механізм сприйняття людиною цінності, який розглядають як переживання цінності, відчуття цінності, дотик до цінності. Особистісна цінність, на думку А. Ленгле, пов’язане з внутрішнім світом людини, її власним “Я”. Сприйняття цінностей перебуває в прямій залежності від їхніх особливостей, а саме: здебільшого вони не підкоряються думкам, а відчуються; є результатом взаємодії з об’єктом і духовним світом чуттєвого сприйняття; результатом впливу кого-небудь або будь-чого на життя людини; надають руху людині, “схожі на збірні лінзи, які фокусують життєву силу Person”; притягують людину, роблять її інтенціональною; людина під впливом цінностей розкривається і відчуває їх; не виробляються суб’єктом, а самі утворюють дещо в суб’єкті; зумовлюють в людині зміни, живлять духовно і “зігрівають її серце”; переживання цінності не передається іншій людині (ця позиція є спірною); цінність пов’язана з об’єктом, її не можна відділити; цінності кожна людина сприймає по-різному. “Без переживання цінностей немає часу, без переживання часу немає біографії” [3, с. 5]. На сприйняття й відчуття людиною цінностей впливають її здатність до переживання, духовна відкритість, а також внутрішня схожість, спорідненість, близькість до об’єкта.

Акмеологічну позицію щодо сприйняття й засвоєння людиною цінностей як системи ми розглядаємо у вигляді реалізації його складових, тобто ціннісної свідомості, ціннісного відношення, ціннісної поведінки особистості.

Свідомість людини поділяють на суспільну та індивідуальну, яка є ядром внутрішнього світу людини, власного “Я”. В. Сластьонін ціннісну свідомість розглядає як форму відображення об’єктивної дійсності, яка дає змогу суб’єктові визначати простір власної життєдіяльності як морально-духовний, як єдність психічних процесів, які активно беруть участь в усвідомленні людиною об’єктивного світу й власного буття на основі відображення дійсності як світу духовних цінностей [4]. Реалізація цінності-свідомості сприяє процесу усвідомлення людиною цілей, потреб, мотивів, відношень, поведінки. Головним є те, що усвідомлення людиною власної значимості, самоцінності сприяє її розвитку, самореалізації, підняттю на “акме” – вершину.

Ціннісне відношення у дослідженнях розглядають як взаємозв’язок, взаємодію суб’єкта й об’єкта, ставлення людини до оточуючої дійсності, до себе, що зумовлює певні переживання, супроводжується сплесками емоцій [1; 4; 8]. Самі по собі предмети, речі, явища, об’єкти не є цінностями. Вони перетворюються в цінності тоді, коли набувають значимості, смислу в житті людини. Складовими ціннісного відношення є потреби, мета, мотиви, інтерес, ціннісна орієнтація, сенс життя, ціннісна установка, оцінка, ціннісний ідеал.

Дослідники визначають потреби як ставлення до предмета, як внутрішній стан суб’єкта, як прагнення системи (особистості, суспільства тощо) до розв’язання об’єктивної суперечності між її наявним станом та умовами буття, що необхідні для подальшого функціонування цієї системи. Потреби у самовдосконаленні, саморозвитку, самореалізації набувають ціннісної значимості, якщо вони усвідомлюються людиною, віддзеркалюють її індивідуальні особливості, тобто є реальними, потенційними, об’єктивними, адекватними, спрямовані на вирішення суперечності між об’єктивним характером потреби та суб’єктивним характером її задоволення. Цінним є те, що вони спонукають людину до активності (В. Лозова), перемоги, успіху, руху вперед.

Мета відіграє важливу роль у формуванні цінностей. “Мета – це функція потреб людини... її можна визначити як усвідомлення потреб, передбачення бажаного результату, на досягнення якого і спрямовано активність особистості” [2, с. 16]. І. Трубавіна у дослідженні проблеми етичних цінностей соціально-педагогічної роботи зі сім’єю акцентує на тому, що мета належить до мотиваційної сфери особистості й пов’язана з усіма її складовими, набуває спонукальної сили лише у разі ототожнювання з

мотивом, виражає потреби, формується на базі установки і стає мотивом унаслідок “зсуву мотиву на мету”. Як стверджує дослідник, мета є формою відображення та має такі ознаки: активний характер, спрямованість на перетворення, мотивованість, прогресивний характер, рухливість, відсутність незмінності, спокою, залежність від реальних умов дійсності, набутого досвіду людини [6, с. 12–13]. На нашу думку, мета є орієнтиром ціннісного ставлення людини до предметів, явищ, об’єктів, показником особистісного й професійного зростання, самореалізації.

Мотиви пояснюють внутрішні причини наявних потреб, мети, ставлень й поведінки людини. Вони характеризуються спрямованістю, що відображається в інтересі. На наш погляд, мотиви, інтерес доцільно вважати стрижнем внутрішніх рушійних сил людини, що, на жаль, є недостатньо вивченим аспектом цієї проблеми.

Ціннісна орієнтація – це спрямованість особистості на усвідомлення, засвоєння цінностей для задоволення своїх потреб. Її зміст є певним орієнтиром і регулятором поведінки. В. Сластьонін виявив взаємопронизувальні фази процесу ціннісної орієнтації: привласнення особистістю цінностей; перебудова особистості на основі привласнених цінностей; самопроєктування або самопрогнозування особистості. Перша фаза, на його думку, охоплює пошуки, оцінення, вибір цінностей; друга – уточнення й зміну ієрархії особистісних цінностей, формування ціннісної установки як готовності діяти відповідно до нової ієрархії, третя – проєктування Я-ідеального, прогнозування і вибір засобів, які спрямовані на досягнення мети, виявлення спрямованості діяльності й поведінки [4, с. 128].

Сенс життя є головним ціннісним орієнтиром у житті кожної людини. В. Франкл шляхи здійснення самореалізації особистості пов’язував з розумінням сутності сенсу життя, яке характерне для кожної людини, незалежно від стану, віку, інтелекту, освіти, характеру, середовища, в якому вона перебуває. Він вважав, що порушувати питання про сенс життя не потрібно, бо, по-перше, людина повинна усвідомлювати, що саме вона є його носієм; по-друге, деякою мірою не людина, а життя визначає питання сенсу, який не буває суб’єктивним, а людина визначає його в об’єктивній дійсності. Сенсом життя не може бути, наприклад, насолодження, бо це внутрішній стан людини; людина не може прагнути до щастя, бо вона може лише відшукувати причини для цього; боротьба за існування та продовження роду людського – це лише ознаки самого життя. На думку цього вченого, самореалізація – це справжнє забуття себе, відданість справі і, навіть, пожертвування власними бажаннями, це найвища цінність, яка реалізує сенс життя, “людина, здійснюючи зміст, реалізує сама себе” [7, с. 43]. Цікавою є позиція вченого щодо реалізації сенсу життя через цінності творчого

ставлення до праці (що ми віддаємо для життя), переживання (що ми беремо від життя) та відношення (яку позицію ми займаємо, наприклад, до долі).

Недостатньо вивчене поняття “ціннісна установка”, яке ототожнюють з “психологічною установкою” (введена Д. Узнадзе). На нашу думку, єдність цих понять зумовлена готовністю людини до діяльності, в разі психологічної установки – готовністю до будь-якої діяльності, а в разі ціннісної установки – готовністю до діяльності відповідно до певних цінностей. Ціннісна установка є внутрішньою рушійною силою самореалізації, зростання “акме”, бо це механізм психіки, що забезпечує стабілізацію діяльності, взаємозв’язок між потребами, активністю й задоволенням суб’єкта щодо об’єкта. Зазначимо, що ціннісна установка тісно пов’язана з механізмом волі людини. Людина може думати, “давати” установку на сприйняття, засвоєння певних цінностей, але коли слабка сила волі, то ці дії будуть тільки в подумках. “Воля пов’язана з проявом наполегливості і сприяє саморегуляції” [2, с. 19].

Ми розглядаємо оцінку як складову цінностей відношень і як внутрішню рушійну силу самореалізації, бо, щоб сприймати, вибирати, надавати перевагу, цінити когось або щось, потрібно мати власну думку, судження про ступінь значимості цінності об’єкта, усвідомлювати зміст цінності. Л. Ломако розглядає оцінку як єдність емоційного і раціонального та умовно виділяє два рівні – чуттєвий і раціональний. На чуттєвому рівні оцінення відбувається через емоційні переживання, наявну систему світоглядних знань і досвіду, а на раціональному чуттєва оцінка поглиблюється, уточнюється, змінюється під впливом здобутих знань про об’єкт оцінки, результатів аналізу, порівняння, висновків тощо. Алгоритм, що спонукає до логічного й правильного оцінення цінностей, пропонують такий: фіксація первинного емоційного враження про об’єкт, що сприймається; визначення мети оцінення; доповнення інформації про об’єкт; аналіз оцінюваного відповідно до емоційного враження і нової інформації (виділення основних елементів, порівняння зі зразком, визначення суперечностей); узагальнення знань про об’єкт оцінення; формулювання оціночних суджень з доведенням їх істинності [8, с. 179–180].

Ціннісний ідеал – це регулятор цінностей, які наповнюють мотиваційно-сміслову сферу діяльності, спонукають до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації. Це еталони, принципи дій і поведінки, засоби самовиявлення, критерії життєдіяльності, контури образу майбутнього. Ідеали мають значний вплив на людей, особливо молодь, бо наслідування, віра в краще притаманні кожній людині, в них втілюється бажане, значиме, прагнення бути кращим, повноцінно розкрити власне “Я”, реалізувати власні здібності, задовольнятися результатами своєї діяльності. Доцільно було б порівняти ціннісний ідеал, “виховний ідеал” (Г. Ващенко) з “акме” –

вершиною. Цілком достовірно, що ціннісний ідеал можна уявити як прагнення людини до цілковитої самореалізації сутнісних сил людини.

Деякі дослідники не відділяють ціннісну поведінку як окрему складову системи цінностей. Інші під поняттям “ціннісна поведінка” розуміють цілеспрямовані дії особистості, що регулюються ціннісною свідомістю, ціннісним відношенням (його складовими). Актуальним і доречним є питання взаємозв'язку цінностей та наявних у суспільстві соціальних норм, які визначають як принципи, вимоги до виконання людиною певних дій, поведінки. Ознакою схожості цінностей і соціальних норм є те, що вони є певним орієнтиром, вказівкою, як треба діяти; відмінна ознака – різний механізм їх дії на людину. Взаємозв'язок виявляється в тому, що цінності й соціальні норми можуть переходити одне в інше, наприклад, цінність “гуманність” на сучасному етапі розвитку суспільства переходить у соціальну норму.

Отже, взаємодоповнювальний характер аксеологічного й акмеологічного підходів до проблеми самореалізації особистості полягає в тому, що охарактеризовані цінності є внутрішніми рушійними силами самореалізації, саморозвитку, самозростання до “акме” – вершини. Вони діють відповідно до єдиної природи людини, а внутрішня позиція є інтегральним показником зрілості особистості. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є вивчення акмеологічного підходу до проблеми професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя.

-
1. *Гриньова В. М.* Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). Х., 1998.
 2. *Лозова В. І.* Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів/ В. І. Лозова. Х., 2000.
 3. *Лэнгле А.* Введение в экзистенциально-аналитическую теорию эмоций: прикосновение к ценности // Вопросы психологии. М., 2004. № 4. С. 3–21.
 4. *Сластенин В. А.* Введение в педагогическую аксиологию. М., 2003.
 5. *Ткачова Н. О.* Історія розвитку цінностей в освіті: Монографія. Х., 2004.
 6. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю: Навч.-метод. посіб. К., 2001.
 7. *Франкл В.* Человек в поисках смысла жизни. М., 1990.
 8. Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської. К., 1997.

**CORRELATION OF ACSIOLOGY AND ACMEOLOGY
APPROACHES TO THE PROBLEM OF PERSONAL SELF-
REALIZATION**

Liudmyla Rybalko

*Hrehorey Skovoroda National University of Kharkiv,
Artem Str., 29, UA-61002 Kharkiv, Ukraine*

The article exposes the aspects and interrelation of acsiology and acmeology approaches to the problem of person self-realization. It proves that the integrity of consciousness values, relation values, and behavior values will contribute in person achieving “acme.

Key words: values, internal motives of self-realization, acmeology approach.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2005
Прийнята до друку 22.05.2006